УДК 321.01(477)

Дунаєва Л.М.

ОСОБЛИВОСТІ АНАЛІЗУ КАТЕГОРІЇ «ВЛАДА» В СУЧАСНИХ ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті аналізуються сучасні концепції влади, а також нові підходи до її інтерпретації в сучасних умовах глобалізованого світу. Особлива увага приділяється взаєминам влади й самоврядування в даному контексті.

Ключові слова: *влада, народ, нерівність, концепції влади, демократичний режим, державна влада, мережі довіри, насилля, примус.*

В статье анализируются современные концепции власти, а также новые подходы к ее интерпретации в современных условиях глобализованного мира. Особое внимание уделяется взаимоотношениям власти и самоуправления в данном контексте.

Ключевые слова: *власть, народ, неравенство, концепции власти, демократический режим, государственная власть, сети доверия, насилие, принуждение.*

The modern conceptions of power as well, as new approaches to her interpretation are considered in the article. The special attention is payed to study of relationships between power and local self-government in this context of.

Key words: *power, people, non-equality, concepts of power, democratic regime, state power, trust networks, violence, oppression.*

Влада є центральним елементом будь-якого організованого суспільства. Вона універсальна в часі, але різниться залежностями між тими, хто наказує, і тими, хто виконує, вона порівняльна у просторі, оскільки є властивістю, зміни якої проявляються неоднаково. Її універсальність випливає уже з самого походження, бо тільки з'явилися упорядковані людські групи, як одразу виникла й влада.

На даний момент політична теорія знає багато теорій та концепцій влади, які можна класифікувати за різними критеріями. При самому загальному логіко-гносіологічному аналізі їх умовно можна поділити на дві великі групи: атрибутивно-субстанціональні, що трактують владу як атрибут, субстанціональну якість суб'єкта, та реляційні, що описують владу як соціальне відношення або взаємодію на елементарному та на складному комунікативному рівнях [1, с. 41-43]. Однак, сучасність, вимагає пошуку нових тлумачень, нових підходів до аналізу влади в усіх її проявах. Дана стаття має на меті проаналізувати нові підходи щодо розуміння та дослідження категорії «влада» у межах політичної теорії.

Коли починаємо визначати поняття «влада», то виявляється, що влада відноситься до такого класу речей, які не можуть бути визначені одним поняттям. Дж. Сарторі, наприклад, стверджував, що влада є «семантичною головоломкою, коли один і той же термін визначає декілька різних сутностей, і коли одна й та ж сама сутність передається різними термінами» [5, с. 23]. В роботах С. Лукса влада відноситься до класу «понять, що спростовуються за сутністю», тобто понять, зміст яких дискусійний, а змістовне та суттєве наповнення – постійно змінюються [9, с. 23-24]. Для М. Олсона теорія влади є «святим Граалем політології, тобто святині, яку так і не знайшли» [3, с. 21].

Тому для того, щоб зафіксувати сучасне розуміння влади, необхідно зробити декілька кроків. По-перше, необхідно виділити сам схематизм, в якому влада реалізується та здійснюється. По-друге, виділити основні стереотипи, присутні в суспільстві з приводу влади, «нормальні способи» здійснення влади та розмови про неї. По-третє, зафіксувати сучасні

проблеми, що витікають з тих стереотипів та «нормальних способів». І тільки після цього провести проблематизацію стереотипів та створити нове розуміння влади, до якого необхідно прагнути для того, щоб ці проблеми були зняті та набули сенсу нові можливості, пов'язані з новим розумінням та з відповідним типом порядку.

В іншому випадку, якщо йти шляхом визначення, що є влада, то отримаємо десятки та сотні визначень, кожне з яких буде охоплювати різні прояви влади чи відносин влади. Так, російський дослідник Р. Шайхутдінов вважає, що «було б невірним намагатися визначити владу як певний тип відносин в суспільстві, як характеристику особи певних людей, як сукупність інститутів тощо. При цьому, кожне з таких намагань буде на вигляд правильним, але всі разом вони породжують парадокси та дискусії» [8, с. 473].

Альтернативний підхід бачиться як спроба структурувати дискурс про владу, виділивши поняття, які є змістовними та пов'язаними з поняттям «влада». Але цього недостатньо для всебічного уявлення про те, що є влада на сучасному етапі розвитку людства. Доцільно виділити схематизм, в якому влада здійснюється.

Перш за все, влада в суспільстві стверджує загальний порядок, в якому здійснюється та продовжується життя людини. На думку Р. Шайхутдінова, для подовження (постійного відтворення) суспільного життя необхідний певний схематизм (тобто спосіб організації власного життя та взаємодії з іншими людьми, плюс спосіб усвідомлення такої організації), який дозволяє людині діяти однаково, зберігаючи та відтворюючи вироблений ними спосіб подовження суспільного життя [8, с. 473-474].

Одним із таких схематизмів і є схематизм влади, що передбачає введення певного спільного та єдиного для всіх простору. Цей простір має наступні особливості: по-перше, люди в ньому можуть орієнтуватися незалежно від конкретної ситуації або приналежності до тієї чи іншої групи; по-друге, в ньому повинні фіксуватися речі, що мають відбуватися постійно, відтворюватися самі по собі та за рахунок яких має відтворитися загальний порядок життя; по-третє, за рахунок такого схематизму люди повинні отримати можливість орієнтуватися та виробляти способи своїх дій поза безпосередньої взаємодії з іншими людьми (тобто, не тому, що хтось так сказав чи навчив). Іншими словами, влада задає загальнолюдський порядок життя.

Для того, щоб схематизм влади здійснювався, необхідно зафіксувати у свідомості людей, у суспільстві, в культурі деякі позамежні ідеї та речі, які недоступні нікому з нині існуючих людей та які б були визнані всіма як речі всезагальні та недосяжні. Іншими словами такі істини називають трансценденціями влади. Такий термін існує в межах суспільно-політичних досліджень та означає загальні ідеї та засади, на яких будується життя та з якими згодні всі в силу того, що ніхто не може уявити, що ці ідеї та засади можливо досягти [8, с. 503-514].

У цьому сенсі поняття транценденції сьогодні прямо співвідноситься з поняттям влади. Пояснюється це так: влада існує в обмін на те, що люди живуть у сформованому нею порядку, де надається безпека, транспортні сполуки, можливість жити в історії, державі тощо.

Але ці перелічені речі несумірні з окремою людиною. Тобто, влада здійснює обмін через трансцензус. Людина віддає речі земні (гроші, працю тощо), а отримує – трансцендентальне («божественне»): захист, життя, добробут тощо. В цьому сенсі питання про технологію та організацію влади – це питання про організацію трансцендентального обміну, про предметизацію трансцендентального відношення (незрівняні речі виявляються взаємообмінюваними). Тобто, транценденції – це такі ідеї, що відносяться до речей, які подолати неможливо, до природи, за рахунок яких фіксуються підвалини, на яких будується загальний порядок, змінити який нікому з людей не під силу.

Транценденціям влади протиставляється поняття «народ». Традиційно під народом розуміють людей, суспільство, яке живе в даній системі влади, за даним порядком, заснованим на певних визначених транценденціях. Але народ у схематизмі влади – це не просто населення, мешканці певної території, сукупність людей тощо. Важливо уявляти, що народ з'являється тоді, коли він ці транценденції влади приймає як безумовні та недосяжні ні для кого підвалини існуючого порядку. Саме на них народ орієнтується в подовженні та будівництві свого життя.

Оскільки народ не має безпосереднього доступу до транценденцій, потрібні спеціальні люди, групи людей, організації, інститути та іншого роду утворення, які є всіма визнаними носіями цих ідей та транценденцій. Такі утворення називають інстанціями влади. В політології поняття «інстанція влади» визначає ту чи іншу конкретизацію способів та форм реалізації влади (владної волі) та, водночас, – особливої форми відтворення життя людей.

Через свою винятковість та доступ до недосяжного для інших рівню транценденцій, кожна з інстанцій влади має власний унікальний ресурс. Тому інстанції влади оформлюються на основі певного виключного ресурсу, недосяжного для інших. Способи їх оформлення та становлення можуть бути різними. Як свідчить історія, традиційно інстанції влади оформлюються, перш за все, державними, церковними чи іншого роду інституціональними конструкціями, які фіксували певну винятковість. Але разом з цим, можна навести приклад, як така недосяжність може фіксуватися за рахунок наявності духовного або культурного авторитету, і в даному сенсі інстанція влади зосереджена в одній людині.

Влада, що організує життя у вигляді певного відтворюємого порядку, і життя, якому властиві

надмірність та спонтанність, знаходяться в перманентному протистоянні. Життя кожного разу виявляється джерелом виникнення нових ситуативних конструкцій, які проблематизують вже існуючий порядок відтворення, що спирається на сформовані інститути влади. Виникають загрози відтворенню життя та, як наслідок, з'являється зовсім новий тип влади, який, у свою чергу, задає новий тип порядку, здатний зняти проблеми. Такий тип влади, що з'явився в результаті певного «онтологічного стрибка», і буде називатися новою інстанцією влади.

Різні інстанції влади існують у вигляді композиції інстанцій влади, кожна з яких володіє своїм винятковим ресурсом і не залежить від інших. Всі існуючі конструкції та комбінації влади з самого початку створювалися як такі, що складаються з декількох інстанцій (типів влади), кожна з яких формує свою власну цінність та винятковість, недосяжні для інших інстанцій. Поява нових інстанцій влади примушує кожного разу заново створювати композицію влади, перерозподіляти вплив, встановлювати правила взаємодії між інстанціями.

За Р. Шайхутдіновим, кожна інстанція: суверенна всередині себе; володіє винятковим ресурсом; формує свою трансцендентність, перед якою всі рівні (через те, що вона недосяжна для інших); створює свій тип порядку, який регулюється за допомогою даної транценденції; формує свій народ та відповідну еліту; має свої місця присутності [8, с. 518].

Під час формування інстанції влади те, що оформлюється в якості ексклюзивного (виняткового) ресурсу, співвідноситься з транценденцією. Кожна інстанція влади створює (відбудовує, відтворює) певну транценденцію, тобто певний ідеальний порядок (порядок в ідеальній дійсності). Такий порядок (ідею порядку) дана інстанція влади не може покласти під сумнів: він для неї безумовний.

Але у безпосередній формі взаємодіяти з інстанціями влади весь народ не в змозі. Тому повинні бути допоміжні конструкції, які дозволяли б народу взаємодіяти з інстанціями влади і, таким чином, розуміти спільний простір, в якому є порядок, розуміти межі своїх можливостей і в такий спосіб орієнтуватися у світі.

Р. Шайхутдінов вважає, що таких допоміжних конструкцій існує щонайменше дві. По-перше, це різного роду «місця присутності», в яких здійснюється контакт із тією чи іншою інстанцією влади. Наприклад, інстанція церковної влади формує в якості своїх місць присутності храми, священні тексти, літургії та інші ритуали, до яких можуть залучатися люди. Для державних інстанцій влади такими місцями є різного роду установи та відомства. По-друге, існує особливий прошарок людей, які здійснюють перенос транценденцій у народ та навпаки – вимоги народу доводять до інстанцій влади. В історії засвідчено, що такого роду функції виконували оракули, аристократія, спеціальні люди в оточенні монарха та інші. На сучасний момент прошарок такого роду людей називають елітою.

Схематизм влади в такому розумінні реалізується як певна, визначена конфігурація, яка забезпечує певний спосіб взаємодії транценденцій влади, інстанцій влади, еліт, місць присутності та народу. Виникає питання, як така конфігурація існує та як вона фіксується у свідомості людей?

Звичайно, що влада фіксується у свідомості людей вже не у вигляді транценденцій. Транценденції повинні бути недосяжними не тільки фізично, але й інтелектуально. Тоді виходить, що транценденції влади, хоча певним чином й позначаються на ідеології, цінностях та культурних зразках, але певною мірою виявляються небаченими для народу.

Разом із тим, та чи інша композиція інстанцій влади, той чи інший тип влади, певна реалізація схематизму влади існує як певна негласна згода народу на такий тип влади. Одним із перших, хто на це вказав, був Н. Макіавеллі: «Такого роду негласна згода є підґрунтям для визнання та легітимності існуючої влади. Наприклад, легітимації конкретних людей, які можуть входити в ту чи іншу інстанцію влади, а також різноманітних процедур та механізмів здійснення влади» [2, с. 179]. Пізніше його ці ідеї підтримали Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Дж. Локк та Ш.-Л. Монтеск'є, які доводили, що існує перелік базових припущень, ідей, які від народження притаманні людині та на основі яких люди погоджуються на той чи інший тип влади.

Історично Ш.-Л. Монтеск'є був першим, хто зафіксував принцип декількох незвідних друг до друга інстанцій влади. Мова в нього йде не про розподіл влад – не про те, як одну владу поділили на три частини. Монтеск'є стверджує, що існує декілька окремих інстанцій влади, кожна з яких володіє ексклюзивним ресурсом, а цим інстанціям доводиться між собою домовлятися. В цьому аспекті держава – це тільки одна з інстанцій влади, яка володіє доволі визначеним винятковим ресурсом (загальний порядок та однаковість процедур на всій території), та така, що не підмінює собою інші інстанції. Ставлення до держави як до єдиної можливої влади, яке накладається на намагання держави створити моноцентричну конструкцію, створює ту ситуацію послаблення життя, пригнічення політики, вихолощення демократії, які спостерігається на терені пострадянського простору.

Інколи владу розглядають як систему державних органів. «Державна влада – це форма влади, що має монопольне право на видання законів, обов'язкових для всього населення, та спирається на спеціальний апарат примусу, як на один із засобів для дотримання законів і розпоряджень» [4, с. 168]. Тільки державна влада має монополію на те, щоб змусити членів суспільства виконувати її наміри. Державна влада однаковою мірою означає як певну організацію, так і практичну діяльність щодо здійснення цілей і завдань цієї організації.

Однак, провідний принцип сучасний владних політтехнологів протилежний: кількість інстанцій влади повинна не зменшуватися та пригнічуватися, а навпаки, збільшуватися зі швидкістю, що перевищує швидкість ускладнення суспільства. В такому випадку влада створює простір, де люди можуть орієнтуватися та розвиватися, де з'являються свободи та демократія, коли народ може брати участь у досягненні згоди між інстанціями влади.

Якщо простежити, що відбувається з поняттям «влада» в сучасності, то можна стверджувати, що поступово механізми влади, схематизм здійснення влади все більше рефлектується людьми. Якщо раніше влада була непорушною, такою, що не піддавалася технічним діям із боку людини, то поступово вона стає все більш освоєною. Люди навчилися будувати ті чи інші композиції влади, створювати нові інстанції влади, і в цьому сенсі з владою відбувається дещо на зразок коперніканської революції, що мала місце в природознавстві, коли речі, які до того здавалися непорушними, стають умовними і відносно них можливим стає застосування технічних дій.

Починаючи з часів революцій, що змінюють тип влади, стає зрозумілим, що інстанцій влади може бути декілька. Попередні проблеми в Європі, пов'язані з конфліктами двох інстанцій влади – влади церкви та влади держави (монарха) – завершилися створенням особливої композиції цих двох інстанцій. Але з плином часу інстанцій влади стає все більше. Зокрема, існування влади у вигляді судової, виконавчої та законодавчої інстанцій стає звичним. В Європі виникають демократичні суспільства, в яких нові інстанції можуть з'являтися відповідно до появи нових трансценденцій, нових виняткових ресурсів. У сучасний момент також можна вказати на те, що триває процес ствердження нових інстанцій влади – органів місцевого самоврядування. Питання лише про те, який винятковий ресурс вони мають та на які транценденції спираються.

Чарльз Тіллі вважає, що в сучасний момент відбувається трансформація конфігурації влади в суспільстві внаслідок протікання трьох процесів: інтеграції мереж довіри, ізоляції категоріальної нерівності та ліквідації незалежних центрів влади, які вдаються до насилля та примусу [7, с. 232]. Зупинимося детальніше на кожному зі зазначених процесів із метою з'ясування, що саме змінюється в сучасній владі.

Довіра передбачає, що суб'єкт ставить певний результат у ризикову залежність від можливого злочину, помилок або невдач іншого. Взаємини довіри поєднують людей, які регулярно піддають себе ризику. Можна дати наступне визначення мережам довіри: «в них здійснюються різноманітні зв'язки, головним чином, довговічні та міцні, які люди зав'язують стосовно цінних, важливих та довготривалих ресурсів та підприємств, піддаючись ризику можливого злочину, помилок та невдач із боку інших людей» [7, с. 232].

Демократія обов'язково здійснює часткове включення мереж довіри в публічну політику. Якщо базові мережі довіри, які створюються громадянами для здійснення своїх колективних заходів, залишаються поодаль від публічної політики, тоді у громадян виявляється мало стимулів брати участь у такій політиці, але досить потужні стимули приховувати свої соціальні зв'язки від політичної інтервенції. За таких умов майже неможливо ефективно та послідовно впроваджувати колективну волю громадян у діяльність держави, принаймні без революції. Але повна інтеграція, наприклад, як за умов теократії, родових олігархіях та фашизмі, також виключає можливість демократії, оскільки має місце недопущення переводу колективної волі громадян через переговори в діяльність держави [7, с. 112-113].

Три головні процеси інтегрують мережі довіри в публічну політику: розпад відокремлених мереж довіри, інтеграція раніше відокремлених мереж довіри та створення нових, пов'язаних із політикою мереж довіри. Такі процеси доцільно, на думку Ч. Тіллі, вважати необхідною умовою демократизації. «Вони необхідні, тому що інакше у громадян немає стимулів справлятися з провалами демократичної політики, тому вони з легкістю будуть покидати публічну політику, коли вона їх не буде задовольняти. Інтегрування мереж довіри спонукає громадян обирати право голосу та лояльність замість виходу з політики. Протилежні вказаним процеси виводять мережі довіри з публічної політики» [7, с. 120].

Нерівність – це такі відносини між особами чи групами осіб, коли в результаті їх взаємодії одна група отримує більше переваг, ніж інша. Усталена категоріальна нерівність – це такі, що мають організаційні форми, відмінності в перевагах за статтю, національністю, етнічною приналежністю, релігію, приналежність до якоїсь громади та інші подібні системи класифікацій [7, с. 137].

Будь-які режими породжують нерівність і роблять це трьома можливими шляхами: захищаючи переваги своїх основних прибічників; створюючи свої власні системи стягування або винагороди ресурсами; перерозподіляючи ресурси серед сегментів підвладного їм населення. «При демократичному режимі існує значна матеріальна нерівність, і при цьому демократичні держави вкладають кошти у підтримку існуючих форм такої нерівності, що означає, відсутність нерівності не є необхідною умовою демократії чи демократизації. Замість цього досягнення демократії полягає в ізоляції громадської політики від будь-яких питань існуючої матеріальної нерівності. Демократичний режим здатен формуватися та існувати тільки до того часу, поки сама публічна політика не стане розпадатися по межам категорій нерівності. І навпаки, політичні права, обов'язки та залучення, відмінні від категорій нерівності, погрожують демократії та перешкоджають процесу демократизації. Демократія процвітає, коли нерівність повсякденного життя не пов'язані з нерівностями у відносинах держава – громадянин [7, с. 145].

Значні зміни ступеня та характеру категоріальної нерівності також впливають на демократичні перспективи. Будь-яке суттєве посилення категоріальної нерівності, яке ніяк не компенсується публічною політикою, виявляється серйозною загрозою існуючим демократичним режимам. Посилення категоріальної нерівності призводить до контролю основних ресурсів з боку влади, що в результаті призводить до появи авторитарних режимів.

Після виокремлення публічної політики від категоріальної нерівності та маючих тяжкі наслідки включення до неї соціальних мереж довіри, третьою важливою зміною, яка веде до демократії, буде знищення автономних незалежних владних структур, які мають власні, дієві засоби насилля та примусу. Такі структури можуть діяти як поза межами держави (наприклад, бойовики), так і всередині (наприклад, військові чини). Український дослідник І. Сенченко називає такі структури влади латентними, але щодо їх ролі у політичному процесі та системі влади в державі, він погоджується з Ч. Тіллі [6]. Подолавши їх, держава підкориться публічній політиці, поширив народний вплив. Таким чином, влада буде обмежена самоврядуванням, яке виступає, поряд із самоорганізацією, підґрунтям, основою для функціонування публічної політики в сучасних державах.

Інтеграція соціальних мереж довіри та ізоляція публічної політики від категоріальної нерівності посилює узгодженість дій держави з виявленими вимогами громадян. Однак, результати змін у мережах довіри та категоріальній нерівності, позитивна спрямованість указаних трьох процесів чинить подвійну дію: вони сприяють контролю публічної політики над державою та посилює вплив мас на публічну політику. Протилежні процеси – скорочення та згортання політичної участі тощо – обмежують зовнішній контроль над державою та вплив мас на публічну політику.

Отже, на взаємини влада – самоврядування впливає нова конфігурація влади, яка складається під впливом всебічного захоплення демократією та поширенням глобалізаційних процесів. Три процеси, що впливають на становлення нової конфігурації влади – це соціальні мережі довіри, категоріальна нерівність та латентні (альтернативні) структури влади, які кожний в окремості та у сукупності призводять до ствердження самоорганізаційних та самоврядних процесів як основи нової конфігурації влади в сучасних демократичних державах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дегтярев А.А. Основы политической теории. – М.: Высшая школа, 1998. – 238 с.
2. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия // Избранные сочинения. – М., 1982. – С. 126-275.
3. Олсон М. Влада і процвітання. Подолання комуністичних та капіталістичних диктатур / Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 174 с.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права. – К.: Юрінформ, 1995. – 362 с.
5. Сартори Дж. Искажение концептов в сравнительной политологии // Политические исследования. – 2003. – № 3. – С. 23-43.
6. Сенченко М.І. Латентні структури світової політики: Нариси з конспірології. – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2005. – 312 с.
7. Тилли Ч. Демократия. – М.: Наука, 2007. – 263 с.
8. Шайхутдинов Р. Современній политик: охота на власть. – М.: Європа, 2006. – 616 с.
9. Lukes S. Power: A Radical View. – Basingstoke: Macmillan, 1974. – 341 p.

Рецензенти: доктор політичних наук, професор Наумкіна С.М.;
доктор політичних наук, професор Силенко А.О.

© Дунаєва Л.М., 2009

Надійшла до редакції 05.03.2009 р.